

PAPER DETAILS

TITLE: Din Egitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikaye

AUTHORS: Muhiddin OKUMUSLAR

PAGES: 237-252

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/184359>

GİRİŞ

Hikâye, kişisel ve ruhsal gelişimle ilgili birçok alanda uluslararası geçerliliği olan bir konuma sahip olup, çocuk ve gençlerin psikolojik gelişimlerinde önemli bir pedagojik araçtır. Onun anlam iletmadaki rolü, aynı zamanda sosyoloji, edebiyat, tarih, antropoloji, hermenötik, hikâyeleştirilmiş teoloji ve dini öğretiler gibi çok çeşitli alanlarda da dikkate alınmaktadır. Hikâye, evde ve geleneksel anlatımlarda olduğu kadar, eğitimsel teori ve pratikte de özellikle dini ve ahlaki eğitimde, sosyalleştirme ve kültürlendirmede de oldukça önemlidir. Kültürel, etnik ve dini geleneklerin iletişimi ile ilgisi olanlar, açıklama, anlama, yorum gibi yöntemleri izlerken sık sık hikâyeye başvururlar.¹

Hikâye ile eğitim yaklaşımı, genelde eğitim için özelde de din ve ahlak eğitimi için sahip olduğumuz yöntemlerin en iyilerinden biri olarak kabul edilebilir.² Çünkü hikaye, eğitimde önemli bir yeri olan örnek alma ve özdeşleşmenin sağlanabilmesi için güzel bir araçtır.³

Bir konunun soyut biçimde anlatılması ya da soyut kavramların yine soyut olarak anlatılması, bir diğer ifadeyle anlatılan konunun yaşanılabilir nitelikte örneklenilmeden sunulması, öğrenmeyi geciktirir. Özellikle gelişim evrelerine göre anlama ve öğrenme seviyesi bu durumu daha belirgin hale getirir. Bu yüzden hikâye, hem soyut kavramların anlaşılması, hem de anlatılan konunun somut örneklerle ifade edilmesi açısından farklı bir önem taşımaktadır.

Din ve ahlak konularının hikâyelerle anlatılması, yukarıda bahsedilen öğrenme sorununu çözmeye büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Ancak özel amaçlı bu tür hikayelerin yazımında ve anlatılmasında dikkat edilmesi gereken önemli hususlar vardır. Bu çalışma bu hususları dile getirmeyi amaçlamaktadır.

Ancak şunu hemen belirtmeliyiz ki bu çalışma, dini ve ahlaki hikâye konusunun estetik/edebi yönünü değil, daha çok epistemolojik yönünü ele almaktadır. Çünkü edebi yönden bir hikâyenin dini, ahlaki ve bunun dışındakiler olarak ayırma tabi tutulması söz konusu olamaz. Ancak bilgi ve buna bağlı şekil yönünden farklılıklar bulunabilir. İşte bu çalışmada, din ve ahlak eğitiminde hangi hikayeler nasıl kullanılmalı, sorusunun cevabı aranacaktır. Bu ana amacı ortaya koyarken de

DİN EĞİTİMİNDE ETKİN BİR YÖNTEM OLARAK HİKÂYE

Muhiddin OKUMUŞLAR

Dr., S.Ü.İlahiyat Fakültesi
Din Eğitimi Araştırma Görevlisi

¹ Graham Rossiter, Film and Television:An Introductory Study of the 'Alternative' Religious Stories that Shape the Spirituality of Children and Adolescents, <http://www.acu.edu.au/ren/rosarwfl.htm>, 25.12.2001

² Bkz. Heinz Streib, Mass Media, Myth, and Narrative Religious Education, <http://www.tgkm.uni-bielefeld.de/hstreib/literatur/massmedia.htm> 25.12.2001

³ Bkz. Abdullah Özbek, Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed, Konya, 1991, s.196

hikayenin psikolojik, dini ve eğitsel temelleri, konuların kaynakları çerçevesinde ele alınacaktır.

Hikâye denince akla ilk olarak çocuk hikâyeleri gelmektedir. Aslında hikâye sadece çocuklara yönelik değildir; her yaşta insanın ilgi alanına girmektedir.⁴ Çalışmamızda prensip olarak genel anlamda hikâye üzerinde durmakla birlikte çocuk hikâyelerine ağırlık verdiğimiz görülecektir. Çünkü çocukların eğitiminde dini ve ahlaki hikâyeler, yetişkinlerinkine göre daha etkilidir.

I. Hikâye Nedir?

Bir edebiyat türü olan hikâye, belli bir zaman ve yerde birkaç kişinin başından geçen, gerçeğe uygun bir olayı anlatan veya bir takım kimselerin karakterlerini çizen ve çoğu kez birkaç sayfa tutan kısa yazıdır. Bu yazılar, bir tasarlama ürünü olabileceği gibi, bir gözleme de dayanabilir.⁵

Edebi bir tür olarak hikâyenin bu kısa tanımından sonra, kelimenin etimolojik yapısı ile felsefi ve psikolojik temelleri üzerinde durmak yerinde olacaktır:

a. Kavram Olarak Hikaye

“Bir olayın sözlü ya da yazılı olarak anlatılması”⁶ şeklinde tarif edilen hikâye kelimesi, Arapça’dır ve **Hakâ** fiilinden türetilmiş mastardır. Kelime “bir şeyi söz veya eylem olarak ortaya koymak, birinin yaptığı şeyin aynısını veya benzerini yapmak, birisinden söz nakletmek”⁷ anlamlarına gelmektedir. Aynı anlamda Türkçe’de kullanılan bir diğer kelime de kıssadır. Bu kelime de Arapça olup “bir şeyi izlemek⁸, bir şeyi izleyerek hatırlamak, olayları adım adım izleyerek son noktasını bildirmek” anlamını ifade eden **Kassa** fiilinden türetilmiş mastardır ve “haber, olay, geçmişte gerçekleşmiş olayları anlatma” anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten türetilmiş kıssas kelimesi de, “yaralama veya öldürme konusunda, birinin yaptığı şeyin aynısını veya benzerini ona yapmak” demektir.⁹

Türkçe’de kullanılan hikâye kelimesinin yerine Arapça’da kıssa kullanılmaktadır. Ancak iki kelimenin anlamında da dikkat çeken ortak yön, “birinin yaptığı şeyin aynısını veya benzerini yapmak”tır. Kıssa kelimesinin “bir şeyi izlemek, ona tâbi olmak” anlamı da düşünüldüğünde, bu kelimenin temelinde bir başkası ile iletişim kurma ve özdeşleşmenin var olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre kıssa, yaşanmış olsun veya olmasın, anlatılan bir olaydaki kahramanları izlemek, onların

⁴ Bkz. Abdullah Özbek, Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, Konya, 1991, s.195

⁵ A. Ferhan Oğuzkan, Çocuk Edebiyatı, Ankara, 1997, s.92

⁶ Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 1983, 1/532

⁷ İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğa, thk.Şihabuddin Ebu Amr, Beyrut, 1998, s.277; İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, Lisanü'l-Arab, 1990, 7/73-74; Ebu Bekir er-Razî, İzahı Muhtaru's-Sihah, Dimeşk, 1997, s.98

⁸ Kassa fiili Kur'an'da “izlemek” anlamında kullanılmaktadır: “Musanın kız kardeşine “Onun izini takip et (kussihî)” dedi.” (Kasas 28/11) “Musa, “işte aradığımız o idi” dedi. Tekrar izlerini takip ederek (kasasan) geri döndüler” (Kehf 18/64)

⁹ İbn Faris, age, s.755; Ebu Bekir er-Razî, age, s.355; er-Rağb el-İsfehanî, Müfredatü Elfâz'il-Kur'an, Beyrut, 1992, s.671

rollerini takip etmek ve onlarla ilgi kurarak kendine benzeyen yönleriyle özdeşleşmek ve bunun sonucunda anlatılan olayın değerlendirmesiyle belirli sonuçlara ulaşmak şeklinde geniş bir şekilde anlamlandırılabilir.

Günümüzde hikâye yerine kullanılan öykü kelimesi de “ayrıntılarıyla anlatılan olay, gerçek ya da tasarlanmış olayları anlatan düzyazı türü”¹⁰ olarak tanımlanmaktadır. Aynı kökten türetilmiş bir kelime olan öykünmek ise “birinin yaptığı gibi yapmak, birine ya da bir şeye benzemeye çalışmak, müteessir olmak”¹¹ anlamında kullanılmaktadır. Bu da gösteriyor ki, bir anlatım formu olan hikâyenin etimolojik yapısı, felsefi temelinin önemli bir yansımasıdır.

Geçmiş zaman, bir diğer ifadeyle hikâye, insanın yaşadığı tüm olayları içine alır ve herkes, kendi başından geçen olayları başkalarına anlatır. Yani herkes, kendi yaşadığı hikâyenin; hayat hikâyesinin kahramanıdır. Aynı şekilde herkes, başkalarının hayat hikâyelerini veya başlarından geçen olayları dinlerler, bunları dinlemekten usanmazlar. Bu nedenle insanın; yaşanmış ya da yaşanması mümkün, hatta yaşanması mümkün olmayan bir kurgu ürünü olan hikâyelere de ilgisi aynı biçimdedir.¹²

Hikâye, kıssa ve öykü kelimelerinin “başka birini izlemek” anlamını ihtiva etmesi, eğitim yönünden önemli bir yöntem olan empatiyi çağrıştırmaktadır:

b. Hikâye ve Empati

Empati bugün, psikiyatride ve psikolojide, adından sıklıkla söz edilen önemli bir kavramdır. Gerek psikiyatride gerekse psikolojinin çeşitli dallarında, özellikle klinik ve sosyal psikolojide, gelişim, danışma, okul ve iletişim psikolojisi alanlarında empati ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmakta ve bu sahalarda empati kullanılmaya çalışılmaktadır.

Empati, Kişinin kendisini başkasının yerine koyarak onun duygularını, isteklerini, düşüncelerini ve eylemlerini anlayabilme yeteneğidir.¹³ Aslında empatide, kişinin kendi dışındaki diğer varlıkların yerine kendini koyması da söz konusudur. Örneğin, bir futbol oyuncusu, iyi oynuyorsa vurduğu top havada uçarken sanki kendisi havadaymış gibi hisseder. Antik mimari eserleri seyreden bir kimse, gördüğü ince sütunların üstlerindeki ağırlığı nasıl taşıdığını kendisiyle kişileştirir ve sütunların taşıdığı ağırlığı sanki kendi omuzlarında hisseder.¹⁴

Psikoterapi alanında empati, empatik iletişim kurma bağlamında ele alınmış ve tanımlanmıştır. Buna göre, “bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak, olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncele-

SÜİFD / 21

239

¹⁰ Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 1983, 2/929

¹¹ Şemseddin Sami, Kamus-i Türkî, İstanbul, 1317, s.228; Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 1983, 1/532

¹² Bkz.R.Ruard Ganzevoort. Proposal for a Narrative Analytical Technique in Empirical Theology. Journal of Empirical Theology 11 (2), 1998, 23-40

¹³ Üstün Dökmen, Sanatta ve Günlük Yaşamda İletişim Çatışmaları ve Empati, İstanbul, 2000, s.134

¹⁴ Bkz. Richard L. Gregory, Ed., The Oxford Companion to The Mind, New York, 1987, s.220

rini doğru olarak anlaması hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecine empati adı verilir.”¹⁵

Bu çalışmada, empatinin “Kişinin hissettiklerini karşındakine anlatması” bölümü ile ilgilenilmeyecektir. Çünkü bu psikolojinin ve psikoterapinin konusudur ve iletişim süreçleri ile ilgilidir. Empatinin bu çalışmayı ilgilendiren yönü, insanın kendisini karşındakinin yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru anlamasıdır.

Empatinin bu tanımında iki temel öge dikkati çekmektedir.

a. Empati kuran kişi, kendisini karşındakinin yerine koymalı, olaylara onun bakış açısıyla bakmalıdır. Başka bir ifadeyle, empati kurmak isteyen kişinin, karşındaki kişinin fenomenolojik alanına girmesi gereklidir. Psikolojideki fenomenolojik yaklaşıma göre her insanın bir fenomenolojik alanı vardır. Her insan gerek kendisini gerek çevresini kendine özgü biçimde algılar; bu algısal yaşantı subjektiftir; kişiye özgüdür. Yani her insan dünyaya, kendine özgü bir bakış tarzıyla bakar.

b. Empati kurmuş sayılabilmek için karşındaki kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru anlamak gereklidir. Empatiyi tanımlarken bu nokta vurgulandığında, empatinin iki temel bileşeni dile getirilmiş olmaktadır. Bunlar, empatinin bilişsel ve duygusal bileşenleridir. Karşındaki kimsenin rolüne girerek onun ne düşündüğünü anlamak, bilişsel nitelikli bir etkinliktir; bu kimsenin hissettiklerinin aynısını hissetmek ise duygusal nitelikli bir etkinliktir.¹⁶

Buraya kadar anlatılanların hikâye ile ilgisine gelince, şunları söylemek mümkündür:

Edebi eserle özdeşleşmeden, eserdeki estetik heyecanı duymak ve anlatılan konudan faydalanmak mümkün değildir. Edebi bir eser sayılabilecek olan hikâyedeki estetik heyecan, eserin dünyasıyla kaynaşmakla gerçekleşmektedir. Hikâyeyi okuyan ya da dinleyen kişi, hikâyedeki kahramanlardan birini kendisine model olarak seçer ve adeta bunun karakterinde yaşamaya başlar.¹⁷ İşte insanın hikâye ile bu tür bir ilişkisinin zorunluluğundan dolayı, denilebilir ki, hikâye okuyan ya da dinleyen kimse, oradaki kahramanların rolleri ile çok hızlı bir biçimde empati kurmakta; kahramanların yerine kendini koyup mizaç ve vasıfları itibarıyla kendine uygun veya en yakın görünen biriyle özdeşleşmektedir. Hikâyelerdeki kahramanlar, öyküsel formlar içinde -örneğin komedi, trajedi, mutlu sonla biten gibi- kendilerine ait rolleri oynamaktadırlar. Bu roller ve hikâyenin kurgusu, okuyucunun kendi yaşamı içinde başkalarıyla olan ilişkilerinin detaylandırılmasına yardımcı olmaktadır.¹⁸ Hikâyenin eğitimde önemli ve etkin bir yöntem olması, bu özdeşleşmeden kaynaklanmaktadır.

¹⁵ Üstün Dökmen, age, s.135

¹⁶ Bkz. Üstün Dökmen, age, s.135-136

¹⁷ Bkz. Ali Fuat Bilkın, Masal Estetiği, İstanbul, 2001, s.45

¹⁸ Kenneth J. Gergen Narrative, Moral Identity and Historical Consciousness: a Social Constructionist Account <http://www.swarthmore.edu/socsci/kgergen/text3.html>, 25.12.2001

Eğitim yapılan insanların, özellikle çocukların kendilerine soyut olarak anlatılan konuları/olayları kavramaları, belli bir seviyede çaba ve birikim gerektirebilir. Bir çocuğa yapması ve yapmaması gereken şeyleri soyut bir tavsiye olarak anlatabilirsiniz/anlatmalısınız. Ancak bu anlatımın çocuk üzerinde etkili olması, onun, anlatılan şeylerin yaşanabilir olduğunu görmesiyle doğru orantılıdır. Yani çocuk, kendisinden istenilen davranışları bir başkasında görürse onu örnek alır ve bunları daha kolay gerçekleştirir. Bu bağlamda ailesi ve çevresi çocuğa ilk örnek olanlardır. Çocuğa anlatılan/çocuğun okuduğu hikâyeler de onun eğitiminde örnek olabilecek olayların tasviri demektir.

Bir çocuk için hikâye, hiçbir zaman sadece zevkle okuyacağı/dinleyeceği bir eğlence değil, aksine içine girip oradaki kahramanlarla beraber yaşayacağı bir yaşam kesitidir. Çocuk, fitri bir eğilim olarak genellikle iyi rollerdeki kahramanlarla empati kurarak onların yerine kendisini koyar, onların kendilerine özgü bakış tarzı, yaşam biçimi ve kişisel özelliklerini kavrayarak bu kahramanların düşündükleri gibi düşünmeye, onlar gibi hissetmeye çalışır. O kahramanların dostları çocuğun da dostu, düşmanları da düşmanıdır. Onların sevinciyle sevinir, üzüntüsüyle üzülür. Hatta daha da ileri giderek, onlar adına karar vermeye çalışır. Aslında bu anlatılanlar yalnız çocuklarda değil, yetişkinlerde de aynıdır. Yetişkinler de hikâye okuduklarında/dinlediklerinde aynı süreci yaşarlar. Ne var ki psikolojik algılama düzeylerinden dolayı anladıkları farklıdır, daha çeşitlidir. İşte bu okuyan/dinleyen açısından, hikâyelerdeki empatik yöndür.

Diğer tarafta ise hikâye yazarını ele almak gerekir. İyi bir hikâyeci, yazdığı hikâyede kullandığı kahramanlara verdiği rollere ve onlara yaptırdığı aksiyonlara özen göstermelidir. Çünkü hikâyesini okuyanlar, oradaki rollerle empati kuracaklar ve bir özdeşleşme yoluna gideceklerdir. Böyle bir noktada hikâyeciye, önce kendisinin, seçtiği hedef kitle ile empati kurması tavsiye edilebilir. Yani yazar, okuyucunun hangi sorunlarını ırdeleyeceğini, hangi ihtiyaçlarına cevap vereceğini kendini okuyucunun yerine koyarak belirlemeye çalışmalıdır. Esasen herkes bir başkasını teselli etmek veya ona destek olmak amacıyla kendi başından geçen olaylardan ya da farklı hikâyelerden anlatırken, bu amacı gözetmektedir. Burada hikâyecilerden istenen, eğitimde önemli bir araç olan hikâyenin daha bilinçli olarak yönlendirici olması için gayret etmeleridir.

SÜİFD / 21

241

2. Hikâye ve Masal Arasındaki Fark

Masal, kahramanlarından bazıları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, olayları masal ülkesinde cereyan eden, hayal mahsulü olduğu halde dinleyicileri inandırabilen bir sözlü anlatım türüdür.¹⁹ Masalın, anlattıklarına inandırma iddiası yoktur. Hikâye, gerçek hayattan kesitler biçiminde olduğu için inanılabilir niteliktedir. Kahramanları tabiatüstü, konuları hayal ürünü, olay ve durumları akıldışı

¹⁹ Saim Sakaoglu, Masal Araştırmaları, Ankara, 1999, s.2

olan masallar, dinleyenleri etkileyerek kendi dünyalarına çekerler. Masalı hikâye-den ayıran en önemli özellik "hayal"dir.²⁰

Masal, dil, kültür, din, ırk farkı gözetmeksizin bütün toplumlar ortak olarak paylaşılan bir anlatı türüdür. Bazı masalarda mitolojilerin etkisi vardır. Hikâye evrensel bir anlatıma sahip değildir, kültürelidir. Masalda *öğrenilen* geçmiş zaman kullanılırken, hikâyede *görülen* geçmiş zaman kullanılır. Bu da hikâyenin yaşanılabilir olmasının sonucudur.

Hikâye ile masal arasında bu tür farklar bulunmakla beraber, çocukların eğitiminde bu iki tür arasında bir mukayese yapmak gereksizdir. İleriki bölümlerde hikâyeler için dile getirilecek olan temel özelliklere dikkat edildiği ölçüde masallar da doğru bir eğitim için kullanılabilir.

3. İslam Kaynaklarında Hikâye

a. Kur'an Kıssaları

Kur'an'da kıssalar konusu sunuş metodu ve olayların idaresi açısından edebi, özgür bir amaçla yazılmış olan serbest hikayelerde olduğu gibi bağımsız bir sanat dalı olmayıp, dini hedefe varmak için kullanılan araçlardan sadece biridir.²¹ Kur'an'da kıssalar, Kur'an'ın indiği genel amacı gerçekleştirme bakımından Kur'an'ın diğer konularından farklı değildir. Kıssalar için de geçerli olan o temel amaç, insanları Kur'an'ın gayesi olan hakka ve hidayete ulaştırmaktır.

Ancak bu genel amacın yanında ona paralel olarak, kıssaların da kendine mahsus amaç ve fonksiyonları vardır. Bu amaç ve fonksiyonları, şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. İlahi vahyi ve peygamberin peygamberliğini ispat etmek.
2. İnsanları düşündürmek ve ibret/öğüt almalarını sağlamak.
3. Hz. Peygamber'e ve inananlara psikolojik destek vermek.
4. Her dönemde yaşanan ve tekrarlanan olaylardan hareketle toplumsal yasalara ulaşmak.²² Bu yasaları tespit çok kolay olmamakla birlikte belki de Kur'an kıssalarının bu yönü, en önemli ve üzerinde en çok durulması gereken husustur.

Kur'an'daki kıssalar, başlıca üç ana grupta incelenebilir:

1. *Yer, zaman ve olaylarıyla yaşanmış tarihi kıssalar:* Kur'anda anlatılan peygamber kıssaları bu gruba girer.
2. *İnsanlığın genel durumlarını örnekleyen yaşanmış kıssalar:* Hz. Adem'in iki oğlunun durumunu anlatan kıssa²³ bu grupta ele alınabilir. Kıssada anlatılanlar, hem yaşanmış bir olaydır hem de isimsiz bir anlatım sebebiyle Adem oğullarının tümünün ruh halini anlatmaktadır. Aynı şekilde Yasin suresinde anlatılan bölge

²⁰ Ali Fuat Bilkan, *Masal Estetiği*, İstanbul, 2001, s.13-14

²¹ Seyyid Kutup, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1991, s. 175

²² Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, İstanbul, 2001, s.188; Ayrıca bkz. Seyyid Kutup, *age*, s. 177-190; M. Said Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, İstanbul, 1993, s.71

²³ Bkz. Maide 5/26-30

halkının peygamberleri ile olan ilişkisi²⁴ de bu bağlamda ele alınabilir. Küssada, peygamberlere gösterilen genel tavır anlatılmaktadır.

3. *Doğrudan yaşanmış bir olayı anlatmayıp, herhangi bir zamanda veya ortamda yaşanması mümkün olan temsili kıssalar:* Kur'an'da anlatılan bahçe sahipleri kıssaları²⁵, bunun en güzel örneğidir.²⁶

b. Hadislerde Kıssalar

Hız. Peygamber, kıssa önemli bir eğitim aracı olduğu için, ondan ileri derecede faydalanmış, Kur'an'daki kıssalarla birlikte kendisi de ayrıca bazı kıssalar anlatmıştır. Ancak, Hız. Peygamber'in kıssaları, Kur'an kıssalarından daha tafsilatlı ve özeldir.²⁷

Kur'an kıssalarında anlatılan kıssa çeşitleri, hadislerdeki kıssalar için de geçerlidir. Hız. Peygamber'in anlattığı kıssaların yaşanmış olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Ancak esas olan, kıssaların anlatmak istediği mesajların doğru anlaşılması olmalıdır. Elbette hadislerdeki kıssalar için önemli bir husus da, diğer tüm hadisler için geçerli olan sahih olma şartıdır.

4. Din ve Ahlak Eğitiminde Hikâyenin Önemi

Din ve ahlak eğitiminde hikâyenin önemine geçmeden önce bireyin yaş özelliklerine uygun hikâyelerin belirlenmesi veya hikâyelerin bu durum göz önünde bulundurularak yazılabilmesi için, psiko-sosyal gelişim evreleri ve özelliklerini kısaca tanıtmak yararlı olacaktır.

a. Psiko-Sosyal Gelişim Evreleri

Psiko-sosyal gelişim, bilişsel (cognitive), duyuşsal (emotional) ve ahlaki (ethical) boyutları olan kompleks bir kavramdır. Ancak söz konusu boyutları kesin sınırlarla birbirinden ayırmak imkansızdır. Çünkü bilişsel, duyuşsal ve ahlaki gelişim, büyük ölçüde eşzamanlı olarak oluşan ve birbiriyle etkileşen değişkenlerin ürünüdür.²⁸ Bu bağlamda bilişsel gelişim, diğer boyutları da anlatacak biçimde ele alınabilir. Buna göre, kendini ve dünyayı anlamlandırmaya yönelik her tür düşünsel ve duygusal etkinliği kapsamaktadır. Bilişsel gelişimi, düşünme ve akıl yürütme yöntemlerinde gözlenen evrelere göre sınıflayan ilk psikolog Piaget'dir ve onun belirlediği bilişsel gelişim evreleri, eğitim için önem arz etmektedir.

Piaget, çocukların dünyanın edilgen bir parçası olmadığı, ancak iç dünyalarının yetişkinlerden farklı olduğunu savunmuş ve bilişsel dönemi dört evreye ayırmıştır.

1. Duyusal Motor (Sensory Motor) 0-2 yaş

SÜİFD / 21

243

²⁴ Bkz. Yasin 36/13-27

²⁵ Bkz. Kehf 18/32-44; Kalem 68/17-32

²⁶ Muhammed Kutup, Menhecû't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, Beyrut, 1986, 1/193

²⁷ Abdullah Özbek, Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed, Konya, 1991, s.196, 202; Ayrıca Bkz. Abdülfettah Ebu Gudde, Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed ve Öğretim Metodları, çev. Enbiya Yıldırım, İstanbul, 1998, s.194

²⁸ Ayhan Aydın, Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi, İstanbul, 2000, s.29

Bebek, refleksif devinimlerden sembolik düşünme evresine doğru aşamalı bir gelişme gösterir. Nesnelerin varlığını kendi eylemleriyle tanır ve amaçlı olarak onları harekete geçirir. İkinci yaştan sonuna doğru, nesnelerin duyusal olarak algılanmadığı zamanlarda da var olduğunu kavrar. Dönemin sonununda zaman ve mekan boyutlarına ilişkin geçici sebep-sonuç ilişkilerini kurmaya başlar.

2. İşlem Öncesi (Preparational Thought) 2-7 yaş

Çocuk, dili kullanmaya başlar. Böylece sembolik biçimde düşünme becerilerini geliştirir. Nesneleri simgeler ve sözcüklerle temsil etmeyi öğrenir. Düşünce hala ben merkezci olduğu için, sorunları başkalarının bakış açılarından anlamakta güçlük çeker.

3. Somut İşlemsel (Concrete Operations) 7-12 yaş

Çocuklar, somut nesneler ve olaylar arasındaki mantıksal ilişkileri anlarlar. Ancak soyut biçimde mantık yürütemez ve varsayımlar geliştirerek sistematik olarak test edemezler. Düşünce artık ben merkezci değildir. Dolayısıyla olay ve sorunlara, diğer insanların bakış açılarını dikkate alan bir anlayışla yaklaşır.

4. Formel İşlemsel (Formal Operations) 12 yaş ve sonrası

Bu evredeki bireyler, soyut önermeler arasında mantıksal ilişkiler kurar ve bu ilişkileri sistematik olarak test ederler. Her konuda çok yönlü, analitik ve eleştirel düşünme, ayrıca düşüncelerini etkin bir iletişim örgüsü içinde aktarma yeterliliği gösterirler.²⁹

Bilişsel gelişimin bu evreleri aynı zamanda çocuklarda duyuşsal ve ahlaki gelişimin de evreleri sayılabilir. Çocuğun duygusal ve ahlaki yapısı, bu gelişim evrelerinde bilişsel yapısına benzer bir biçimde gelişir.³⁰

Çocuğun öğrenmesi ile ilgili dönemsel bir sıralama da şu şekilde yapılabilir:

1. 0-3 yaş: Bilinçsiz etkilene çağ
2. 4-9 yaş: Duygusal öğrenme çağ
3. 10-13 yaş: Akılcı öğrenme çağ
4. 14-24 yaş: Bilinçli öğrenme çağ³¹

Çocuğa din eğitimi verirken bu gelişim ve öğrenme evreleri esas alınmazsa, formel işlem ve bilinçli öğrenme dönemi öncesindeki çocukların, zaten soyut yönü (iman, gaybi konular) ağır olan dini içselleştirmesi mümkün olmaz. Çocuk, kendisine öğretilmeye çalışılan konuları sadece ezberler ama onların ne anlama geldiğini kavrayamaz. Şu halde bu yaşlardaki çocuklara dinin hangi yönü anlatılmalıdır?

Yaratılışın gereğine göre hareket etmek anlamına gelebilecek bir kavram olan ve insanın diğer insanlarla olan ilişkilerini düzenleyen kurallar denilebilecek olan ahlak, çoğunlukla din kaynaklıdır. Buna göre İslam'da ahlak, dinin önemli bir bölümünü hatta tümünü oluşturur denilebilir. Dolayısıyla çocuklara öncelikle ahlaki terbiye verilmelidir.

²⁹ Bkz. David Fontana, *Psychology for Teachers*, London, 1995, s.53-59

³⁰ Bkz. Münire Erden, Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, 1996, s.103

³¹ Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi*, Ankara, 1995, s.74

Ahlaki terbiye yerine çocuklara öğretilen soyut konularla sadece sloganik bir din anlayışı gelişmektedir: “Çocuk konuşmasını yeni öğrenirken büyüklerini taklit eder. Öğrendiği bazı kelimeleri söylemesi büyüklerle sevimli gelir. Bu yüzden büyükleri ona yeni şeyler öğretmek isterler. Bir çok yerde, bu çağda çocuğu severek öğretirken, ona kalıplaşmış sorular sorarlar ve kalıplaşmış cevaplar ezberletirler. Mesela “Allah kaç?”, “Kimin kulusun?”, “Kimin ümmetisin?”, “Ne zamandan beri Müslümansın?” vs. Çocuk bu soruları ve cevaplarını öğrenirken hem konuşma kabiliyeti gelişir, hem kendini tanımaya başladığı zaman bazı soruların cevaplarını önceden öğrenmiş olduğunu anlar.”³² Ama bu soruların ve cevaplarının ne anlama geldiğini uzun bir süre anlayamaz. Çocuk dinle ilgili gaybi konuları bile ezberlemiş olabilir ama günlük yaşantısının bir parçası olan ahlaki davranışlardan yoksun ise bu din öğretiminin pratikte bir önemi yoktur. Bunun aksine çocuk, yaşı gereği kavrayamayacağı konuları öğrenmek yerine yine bilişsel gelişiminin evrelerine uygun tarzda öğreneceği ahlak kurallarıyla kendi konumuna göre dini bir yaşantıyı gerçekleştirmiş olacaktır.

Çocuklara ahlaki terbiye verilirken dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da, ahlak kurallarının otoriter anlayışla dayatarak değil, içselleştirilip kabul edilerek yapılmasını sağlamaktır. Özellikle duygusal öğrenme çağındaki çocuklara yap ve yapma denilen şeyler, sevap ya da günah ile ilişkilendirilmeden önce, onların bu davranışları doğal olarak yapmaları sağlanmalıdır. Örneğin, sol eliyle yemek yiyen bir çocuğa bunun günah olduğunun söylenmesi yerine, doğrudan sağ eliyle yemesi gerektiği, bunun daha iyi olduğu anlatılarak bu davranış kazandırılmalıdır. Ya da kardeşine küsen bir çocuğa, bunun günah olduğunu söylemeden önce, küsmemesi gerektiği, böylece daha iyi biri olacağı telkin edilmedir.³³

Ahlaki terbiyenin öncelikli olması, ibadetlerin öğretilmemesi anlamına gelmemelidir. Elbette çocuklara yaşına göre yapabileceği ibadetler de öğretilmelidir. Ancak bunlar daha çok örnek olma yoluyla öğretilabilir; çocuklar anneler, babaları ve yakın çevrelerini her konuda taklit ettikleri gibi ibadetler konusunda da taklit ederler. Özellikle akılcı öğrenme yaşına kadar (9 yaş) çocuklar ibadetleri bu yolla öğrenir ve yaparlar.

b. Din ve Ahlak Eğitiminde Hikâyeler

Hikâye en etkili anlatım biçimlerinden biridir. Hikâye tekniği sayesinde en zor konular kolayca anlatılır, hatırdaki kalacak bir etkiye kavuşur.³⁴ Çünkü insan çok, somut fikirlere yatkındır. Hikâyelerde fikirler adeta somutlaşır, dinleyenlerin anlaması kolaylaşır.³⁵ Böylece fikirler, zihinde daha iyi yerleşir ve kalıcı olur. Oysa

³² Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, age, s.77

³³ Muhiddin Okumuşlar, Fıtrattan Dine, -Din Fıtrat Eğitim İlişkisi-, Konya, 2002, s.73

³⁴ Beyza Bilgin, “Ahlak Terbiyesinde Dini Hikâyeler”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, İstanbul, 1994, s.51

³⁵ Mehmet Şanver, age, s.187 (H.Fikret Kanad’dan naklen, Pedagoji, Ankara, 1951, 1/148)

çıplak gerçekler ve soyut anlamlar, hem daha çabuk unutulur, hem de akli yorarak dikkatleri dağıtabilir.³⁶

Hikâye ile anlatım, din eğitimi için geleceği en parlak yaklaşımlardan birisidir. Ancak dini hikâyeler dendiği zaman Kur'an kıssalarından tasavvufi menkıbelere kadar çok geniş bir yelpaze akla gelmektedir. İçerdikleri bilgilerin doğruluğu ve tutarlılığı açısından Kur'an kıssaları dışındaki hikâyeler ciddi bir eleştiriye tabi tutulmalı, buna göre değerlendirilmelidir. Bu bağlamda dini diye nitelendirilen hikâyelerin muhtevasında din olmasından daha çok, dini doğru biçimde öğretmeye yardımcı olması hedeflenmelidir. Yani, bir hikâyenin içinde dini motifler bulunmayabilir. Ama o hikâye dini bir konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı oluyorsa işte asıl olan budur. Öte yandan dini hikâyeler adı altında yazılan/okunan hikâyelerin bir çoğu yanlış bilgilerle okuyanları yanıltmaktadır. Bu yüzden, "dini ve ahlaki hikâyeler" tamlamaları yerine din ve ahlak eğitiminde kullanılabilecek hikâyeler demek daha doğru bir yaklaşım olsa gerekir.

Çocukları eğitirken, onların empati kurarak öğrenmelerin sağlamak amacıyla kullanılacak hikâyeler, dini ve ahlaki gelişim özelliklerine uygun olmalıdır. Hikâyeler, çocukların ahlaki kuralları içselleştirmesine katkı sağlamalı ve çocukların bu yönlerini geliştirmelidir. Bu şekildeki hikâyeler, çocukların dini ve ahlaki eğitimlerini kolaylaştıracaktır.

Buraya kadar ifade edilen biçimde dini ve ahlaki konuları anlatan ama adı dini ve ahlaki konulmamış hikâyeleri somut işlem evresinde okuyarak yetişen bir çocuk, daha sonraki akılcı ve bilinçli öğrenme yaşlarında bu konuların dini temelleriyle karşılaştığında öğrenme zorluğu çekmeyecek, sadece formal bir bilgi ile karşılaşmış olacaktır. Çünkü aynı konuları hikâyelerdeki anlatım biçimiyle önceden öğrenmişti.

5. Dini ve Ahlaki Hikâyelerin Sorunları

a. İçerik sorunları: Dini hikâye adıyla yayımlanan hikâyelerin en önemli sorunu içerik sorunlarıdır. Dini konuların anlatıldığı bu tür hikâyelerde, ana kaynaklardaki bilgi ve değerlerle çelişen kimi bilgiler yer almaktadır. Kasıtlı olmasa da bu tür bilgiler, hikâyeyi okuyanın dini bilgisini oluşturacağı için oldukça sakıncalıdır.

Bugün insanların zihinlerindeki din anlayışının büyük bir kısmını, din ile ilgili duydukları hikâyeler oluşturmaktadır. İnsanlar bu hikâyeleri önce ailelerinden sonra da din adına yetkili ağızlardan, imamlar, vaizler veya öğretmenlerden duymaktadırlar. Hikâyenin psikolojik etkisi sebebiyle de bunlar unutulmamakta, nesilden nesile aktarılmaktadır.³⁷

Örnek olarak, din adamlarının da anlattığı, halk arasında bilinen şu hikâye incelenebilir:

"Hz. Musa ve Firavun arasındaki mücadele esnasında bir gün Firavun Hz.Musa'ya şöyle bir teklifte bulunur. "Halkı toplayalım ve onların huzurunda Nil

³⁶ İdris Şengül, "Kur'an'ın Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", I. Kur'an Sempozyumu, Ankara, 1994, s.137

³⁷ Bkz. Beyza Bilgin, "Ahlak Terbiyesinde Dini Hikayeler", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: I, İstanbul, 1994, s.54-55

nehri tersine akıtabilen kazansın, onun haklı olduğu ispat edilmiş olsun.” Hz. Musa bu teklifi kabul eder, gün belirlenir. Gösteri günü gelmeden Firavun, sabahlara kadar Allah’a yalvarır, kendisinin kazanmasını sağlaması için O’na dua eder. Hz. Musa ise, peygamberliğine güvenerek, böyle bir dua ihtiyacı hissetmez. Gün gelir, insanlar toplanırlar ve heyecanla beklemektedirler. Hz. Musa “Ey Nil! Ters tarafa doğru ak!” diye seslenir. Ancak Nehirde bir değişiklik olmaz. Ardından Firavun aynı talebi dile getirince Nil nehri tersine doğru akmaya başlar. Hz. Musa şaşırır ve hemen Allah’a iltica eder. Bunun üzerine Allah ona, durumu bildirir ve dua edenin kazanacağını, dolayısıyla Firavun’un dua etmesi sebebiyle kazandığını bildirir.”

Dini hikâyelerdeki bir diğer bilgi problemi de, olağandışı konulardır. Daha çok masallarda yer alan efsanevi durumlar, kimi dini hikâyelerde de bulunmaktadır. Olağanüstü nitelikleri olan kahramanların yaptıkları eylemler dini bir muhteva içinde verilmektedir. Örneğin, ak sakallı bir dede, ziyaret ettiği ev halkının iyi davranışları sebebiyle evlerini saraya çeviriverir. Özellikle çocuklara yönelik hikâyelerdeki bu tür anlatımlar, çocukların beklentilerini yaşadıkları dünyanın gerçeklerinden uzaklaştırmaktadır. Bu da onların hayalperest olmalarına yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde yetişkinlerin dinlediği bu tür hikâyeler ya da tasavvufi menkıbeler de onların, yaptıkları/yapabildikleri dini davranışları yetersiz görmelerine sebep olmaktadır. Çünkü, onlar hiçbir zaman, hikâyelerde anlatılan ermiş kişilerin durumuna ulaşamayacaklar, böylece kendilerinde bir eksiklik hissederken hayali kahramanları zihinlerinde yücelteceklerdir.

Çok yaygın olmamakla birlikte, dini hikâyelerin yoğun olduğu diğer bir ifadeyle din ve ahlak konularını hikâyelerle anlatan kimi kitaplarda müstehcen hikâyelere rastlanmaktadır. Doğru bir ahlaki davranışı ifade veya yanlış bir davranışı düzeltme amacıyla bu tür hikâyeler dolaylı biçimde anlatılmaktadır. Örneğin Mevlana’nın Mesnevi’sinde bu tür hikâyeler bulunmaktadır. Elbette bu hikâyelerin yazılış sebepleri bilinmemektedir. Ancak ahlaki bir konu, diğer bir ahlaki eksikliği tasvir ile anlatılmamalıdır. Aynı şekilde bu, eğitimcilerin de dikkat etmeleri gereken bir konudur. Yani din ve ahlak öğretene bir kimse, anlattığı hikâyelere dikkat etmelidir.

b. *Seviye sorunları:* Çocuklara yazılacak/anlatılacak dini hikâyelerin, psiko-sosyal gelişime uygun olması gerektiği daha önce ifade edilmişti. Burada mevcut hikâyelerdeki seviye sorunu üzerinde durulacaktır.

10-12 yaş ve daha yukarı yaşlardaki çocuklar üzerinde yapılan dini hikâyelerle ilgili bir araştırma önemli sonuçlar vermektedir:³⁸ Çocuklar genellikle dini hikâyeleri beklenenin üzerinde bir anlayışla değerlendirebilmiş ve onlardan son derece isabetli ahlaki değerler çıkarabilmişlerdir. Ancak bunları yapabilenler, hikâyeleri bilenler ve tabii doğru bilenlerdir. Ne yazık ki kendilerinin önceden bildikleri hikâyeleri anlatan öğrencilerden bir bölümü hikâye olarak sadece bazı kerametleri ve menkıbeleri anlatmışlardır. Bazı öğrenciler de hurafelerle karışmış, karmakarışık olayları, değerlendirmesini yapmadan, dini hikâye olarak nakletmişlerdir.

³⁸ Bkz. Beyza Bilgin, “Ahlak Terbiyesinde Dini Hikâyeler”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: I, İstanbul, 1994, s.54-55

Çocukların yaptığı değerlendirmeler³⁹, gelişim psikolojisinin bulguları ile paralellik arz etmektedir. Farklılıklar genelde algılama düzeyinde ortaya çıkmaktadır, ahlaki ders çıkarmada yaşlar arası yakınlığın daha fazla olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar gösteriyor ki çocuklar, yaşlarına uygun bir algılama düzeyi ile hikâyeleri anlayabilmektedirler. Özellikle akılcı öğrenme çağı öncesindeki çocuklara anlatılan hikâyelere dikkat edilmesi gerekir. Kur'an kıssaları da dahil olmak üzere soyut konuların yoğun işlendiği hikâyeler, bu yaşlardaki çocuklara mümkün olduğunca seviyelerine uygun hale getirilerek anlatılabilir, aksi halde başka hikâyeler tercih edilmelidir.

Hikâye yazımında ve yayımında da seviyenin özellikle göz önüne alınması gerekir. Bunun için gelişim ve öğrenme psikolojisinden faydalanılmalıdır. Hangi hikâyenin hangi yaş grubundaki çocuğa hitap ettiği belirtilmelidir. Ancak büyük bir çoğunlukla dini hikâyelerde böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu durum, dini içerikli hikaye kitapları içi büyük bir eksiklikler. Bazı hikâye kitaplarının içinde birden çok hikâye yer almakta ve her bir hikâyenin seviyesi de farklı olabilmektedir. Böyle durumlarda da farklılıkların giderilmesi, çocuğun tüm hikâyelerden daha fazla yararlanmasını sağlayacaktır.

c. *Şekil sorunları*: Hikâyeler, dil öğretiminde önemli bir görev üstlenirler. Gerek okuma bilmeyen bir çocuğa okunan veya anlatılan, gerekse kendisi okuyabilen çocuğun okuduğu hikâyedeki dil zenginliği, o çocuğun dilini geliştirir. Öte yandan çocuk, yaşadığı dönemde kullanılan dili anlayabilir. Çok eski, genel kullanımı olmayan kelimelerin hikâyede bulunması, çocuğun hikâyeyi anlamaması demektir.

Dini hikâyelerde bu çeşit bir dil problemi de bulunmaktadır. Dini kavramlar bir yana, kullanılmayan bir dil eserlere hakim olabilmektedir. Bunun için hikâye yazımında kullanılan ve anlaşılabilir bir dilin tercih edilmesi gerekir.

Bir diğer yönden hikâye edebi bir eserdir ve bu eser sanatının gerektirdiği şekilleri doğru ve zengin biçimde ihtiva etmelidir.

d. *Yardımcı unsurların sorunları*: Kitapların basıldığı kağıttan basım tekniğine, resimlerden yazıların biçimi ve büyüklüğüne kadar bir çok unsur, kitaplardaki hikâyelerin görsel tamamlayıcılarıdır. Yayıncılıkla ilgili tekniklerin oldukça geliştiği bir ortamda bahsedilen unsurların hala estetik olmaması, hikâye kitaplarındaki eğitsel yararları azaltmaktadır.

Bir hikâyeyi çocuğa okurken veya anlatırken kullanılan ses tonu, rollere uygun sesler gibi işitsel unsurlar da hikâyeler için önemlidir. Örneğin bir radyo programında çocuklara hikâye okuyan birinin bunlara mutlaka dikkat etmesi gerekir. Yerel radyoların çoğaldığı bu günlerde, kimi çocuk programlarında okunan dini hikâyelerde bu sorun oldukça fazla dikkat çekmektedir.

Şekil olarak, dini ve ahlaki hikayeler tanımlamaları/zorlamaları yerine, daha esnek sayılabilecek bir yaklaşımla, din ve ahlak eğitimi amaçlanan hikâyeler demek, daha yerinde olabilir. Çünkü öyle hikâyeler var ki aslında bu tür bir katego-

³⁹ Buradaki sonuçlar ve değerlendirmeler, Kur'an ve diğer kutsal kitaplardaki dini hikayeleri değerlendirmiş olan öğrencilerin anlatımlarına göre yapılmıştır.

riye konulmamış olmasına rağmen, ahlaki bir amaç için kullanılabilir. Buna göre, istenilen amaca yönelik hikâyelerde nelere dikkat edilmeli, sorusuna cevap aramak yerinde olacaktır:

6. Din ve Ahlak Eğitimi Amacıyla Yazılan Hikâyelerde Bulunması Gereken Genel Özellikler

Hikâyenin, olmazsa olmaz altı temel niteliği vardır. Bu nitelikler, din ve ahlak eğitimi amaçlanan hikâyelerin yazımında da vazgeçilmez unsurlardır. Dolayısıyla bu bölümde, mevcut hikâyeler değil, yazılacak hikâyelerle ilgi teklifler yer almaktadır.

a. Yapı

Yapı, hikâyenin başından sonuna kadar oluşum şeklidir. Buna göre hikâyedeki yapı, dağınık parçaları ahenkli bir biçimde toplamalı ve en yüksek düzeyde tutarlılığı korumalıdır. Hikâye, mantıklı tartışma ve/veya bağlantı kurma yollarıyla oluşturulmalıdır. Olaylar ve karakterler, yazar tarafından anlamlı bir sırayla verilmelidir.

Çocuklara ahlak konularını anlatmak üzere hikâye yazarken, hikâyede ayet ve hadisleri doğrudan kullanmak yerine onlarda anlatılan ahlaki esaslar tasvir edilmeli, hikâye dinî adı konulmadan sunulmalıdır. Çünkü çocuklara öncelikle öğretilmesi ve kazandırılması gereken, ahlaki davranışlardır. Bu davranışlar da hikâyeleştirilerek daha kolay anlatılabilir. Dini metinlerle anlatımda daha çok kuralcı bir yöntem ortalığa çıkmaktadır. Halbuki hikâye ile empati sonucu çocuk, hikâyenin içine çekilmekte ve sanki eğitimi orada yapılmaktadır. Daha sonra yaşına uygun bir seviyede çocuk dini metinlerle karşılaştığında, o bunları önceden biliyor olacaktır.

b. Perspektif

Perspektif, yazarın tercihlerindeki ya da hikâyesindeki anlatmaya zorladığı duruştur. Dolayısıyla perspektif, olayların seçimi ve yorumundan ibarettir. Bu yüzden sosyal ve dini etkileşim, hikâyecinin cinsiyeti, yaşı, etnik yapısı gibi pozisyonları, ilgileri ve zorunlulukları tamamen hikâyeye yansıyan özelliklerdir.

Din ve ahlakla ilgili hikâyelerde yazar, kendince doğru olanları değil, kaynak açısından sağlam olan bilgileri vermelidir. Belli bir akım veya topluluğun yanında veya karşısında yer almadan, objektif bir duruşla hikâyeyi oluşturmalıdır.

c. Deneyim

Hikâyede deneyim, duygu, heyecan ve yorum arasındaki diyalektik etkileşimdir. Duygu ile düşünceler ve akıl ile vicdan, hikâyelerde etkileşim içinde olmalıdır. Çünkü insan tecrübesi bu iki yönün bütünlüğünü gerektirir. Aynı şekilde insanın duygusal ve fiziki yapısı arasında da ayırım yapılmadan hikâyeler oluşturulmalıdır. Eğer sadece manevi yönler anlatılır ve insanın maddi yapısı göz ardı edilirse, bu hikâyeler amacına ulaşmamış olur.

Öte yandan hikâyeler yazarın fildişi kulesinden gördüğü konularla değil, halkın yaşantısında bulunan ve yaşanan çağa dair beklentilerle oluşturulması gerekir.⁴⁰

d. Rol Atama

Rol atama, hikâye yazarının hikâyedeki karakterlere yüklediği rollerdir. Hikâyedeki roller arasındaki bağlantılar, onların tartışmaları ve tamamlayıcılıkları öyküsel yöntemin en önemli özelliğidir. Hikâyeci, kahramanları çok iyi belirlemeli ve bunlara atadığı rollere çok özen göstermelidir. Kahramanlar, olağanüstü niteliklere sahip olmamalı, mantıklı ve kavranabilir eylemler yapmalıdırlar. Kötü ve olumsuz rolleri üstlenen karakterlerin davranışları hem detaylı tasvir edilmemeli hem de bu tipleri cazip hale getirebilecek anlatımlardan kaçınılmalıdır.

e. İlişki Belirleme

Yazarın hikâyesini kurgulaması, hikâyeyi sürdürmesi, şekil vermesi ve ilişkileri sonuçlandırmasıdır. Rol atama, hikâye içindeki ilişkilerin belirlenmesi iken, ilişki belirleme, ilişkiler içindeki hikâyelerin kullanılmasıyla ilgilenir.

f. Yardımcı karakterler

Yardımcı karakterler, yazarın hikâyede kullandığı kayda değer diğer kişilerdir. Bunlar, hikâyedeki ana rolleri üstlenen kişilere yardımcı olabilecek nitelikteki kimselerdir.⁴¹

Kabul edilebilir bir hikâyede öncelikle bir amaç saptanmalıdır. Bu hikâye ile çocuğa hangi konuyu anlatmalı, hangi davranışı tasvir etmeliyim, soruları yazar için ilk basamağı oluşturur.

Hikâyede amaç belirlendikten sonra, sonuca uygun olaylar seçilmesi gerekir. Anlaşılabilir bir hikâye, seçilen olayların mümkün olduğunca sonuca en uygun biçimde götürebilen hikâyedir.

İyi düzenlenmiş bir hikâyede karakterler ya da objeler, hikâyenin sürekliliği içinde tutarlı kimliklerle yer alır. Aynı zamanda ideal bir hikâyenin çağdaş standartlarında tasvirlerin önemli bir yeri vardır. Anlatımın ve tasvirlerin sanki bir kumaşın dokunduğu gibi dokunmalıdır. Ancak bu anlatım biçimi hikâyeyi dağınık bir hale getirmemelidir. Hikâyenin baştan sona sınırları belli olmalı, bu sınırları aşmamalıdır.

Hikâyenin sonucu ise alışılmadık bir biçimde, sadece bir nokta olmalıdır. Hikâyelerde seçilen sonuç genellikle tipik değer yüklü bir sonuç olmaktadır.⁴² Çıkarılmak istenen ahlaki sonuçlar, açıkça ve sonuç halinde –örneğin, bu hikâyeden alınacak dersler; kıssadan hisse gibi- gösterilmeden, anlaşılır ve hissedilir biçimde düzenlenmeli ve sonuç okur tarafından çıkarılmalıdır.⁴³

⁴⁰ Bkz. Heinz Streib, Mass Media, Myth, and Narrative Religious Education, <http://www.tgkm.uni-bielefeld.de/hstreib/literatur/massmedia.htm> 25.12.2001

⁴¹ Bkz.R.Ruard Ganzevoort. Proposal for a Narrative Analytical Technique in Empirical Theology. Journal of Empirical Theology 11 (2), 1998, 23-40

⁴² Kenneth J. Gergen Narrative, Moral Identity and Historical Consciousness: a Social Constructionist Account <http://www.swarthmore.edu/socsci/kgergen1/text3.html> 25.12.2001

⁴³ J.J. Rousseau, Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine, ç. Mehmet Baştürk, Yavuz Kızılcım, Erzurum, 2000, s.148

Hikâyelerde bulunması gereken bu niteliklere ek olarak, çocuk hikâyelerinde bulunması gereken diğer bazı özellikler şu şekilde özetlenebilir:

1. Çocukların ilgilerine, hayat tecrübelerine ve kavrayış güçlerine uygun bir konu,
2. Çocuk düşüncesine aykırı olmayan sade ve gerçekçi bir plan,
3. Mantıklı sonuçlarla biten hareketli olaylar,
4. Somut, doğru fakat dikkati dağıtmayan ayrıntılar,
5. Özellikleri iyi anlatılan, gerçekliğe uygunluğu bakımından kuşkuya yer vermeyen kişiler,
6. Kısa cümle ve paragraflarla kısa, bol ve canlı konuşmalara dayalı, sürükleyici bir anlatım,
7. Çocukların seviyesine uygun basit ruh çözümlemeleri,
8. Ayrıntılara karşı sürekli bir ilginin uyandırılmış olması,
9. Her durumun heyecanlı yanlarının daima belirtilmesi,
10. Metinle ilgili güzel ve anlamlı resimler,⁴⁴ çocuklarayönelik yazılmış hikâyelerde bulunmalıdır.

7. Sonuç ve Öneriler

İnsanların hikâye ile olan ilişkisi, kendi hayat hikâyelerini anlatmakla başlayıp, gerçek ya da hayal ürünü olan başkalarının hikâyelerini dinlemekle devam etmektedir. Hikaye ile bu kadar içli dışlı olan insanın eğitiminde de elbette bunun çok özel ve önemli bir yeri vardır.

Okuduğu veya dinlediği hikayedeki kahramanlarla özdeşim kuran insan, kendisine oradaki olaylara göre bir rol belirler ve sanki hikayenin içinde yaşar. Bu sebeple özellikle çocukların eğitiminde hikaye, ayrı bir önem arz eder. Onların fiziki, ruhi ve zihne gelişimleri için hikâyelerden fazlasıyla yararlanılabilir.

Genel bir eğitim anlayışı için söylenebilecek bu yaklaşımlar, özelde din ve ahlak eğitimi için de aynen geçerlidir. Bilhassa soyut konuların somut bir biçimde anlatılabilmesi ve anlatılacak konuların örneklendirilmesi konusunda hikaye vazgeçilmez bir araç durumundadır.

Ancak, hikâyelerin maksimum düzeyde faydalı olabilmesi için, insanın psiko-sosyal gelişimine uygun biçimde yazılması veya seçilmesi gerekir. Hangi yaştaki çocuğa hangi konular ne düzeyde anlatılmalı? Bu sorunun cevabı, psikoloji ve pedagojinin verileri ile belirlenmeli ve hikâyeler buna göre yazılmalı veya seçilip, çocuklara okunmalıdır.

Çocuğun ahlaki gelişimine yardımcı olması için yazılacak veya okunacak hikâyeler için şu öneriler sıralanabilir:

1. Özellikle soyut dini kavramları anlamakta güçlük çekecek somut işlem dönemindeki çocuklara yönelik hikâyelerde, ayet ve hadislerdeki ahlaki konular, doğrudan ayet ve hadis metinleri kullanılmadan anlatılabilir. Çocuk soyut kavramları anlayacak yaşa geldiğinde, ayet ve hadisleri öğrendikçe önceden okudu-

⁴⁴ A. Ferhan Oğuzkan, Çocuk Edebiyatı, Ankara, 1997, s.101-102

ğu/dinlediği hikayelerdeki konuları hatırlayacak ve zaten zihnine yerleşmiş olan ahlaki esasların dini temellerini kavrayıp kabullenmekte zorlanmayacaktır.

2. Hikayelerde anlatılan konular, dinin ana kaynaklarıyla çelişmeyen, doğru, güvenilir bilgilere dayanmalıdır. Hurafe ve efsaneler çocuklara anlatılmamalıdır.

3. Hikayelerde çocukların seviyelerine uygun bir dil kullanılmalı ve hikayenin edebi şekline dikkat edilmelidir.

4. Çocuklara hikaye okurken veya anlatırken, hikayenin genel yapısına uygun bir ruh hali yansıtılmalı, roller uygun ve farklı biçimde seslendirilmelidir. Hikaye okuduktan ya da anlattıktan sonra, kıssadan hisse bölümü, kesinlikle dinleyene bırakılmalıdır. Bunun yerine dinleyenin anlayışını ve kavrama gücünü tespit edebilmek için, hikaye ile ilgili sorular sormak daha yerinde bir yöntemdir.

5. Hikayelerin içerikleri kadar kitapların görsel yönleri de önemlidir. Hikayelerin daha iyi okunmalarını sağlamak için yazı karakteri, resimler hatta kağıt kalitesine dikkat etmek gerekir.

DİN EĞİTİMİNDE ETKİN BİR YÖNTEM OLARAK HİKAYE

THE NARRATIVE AS AN EFFECTIVE METHOD IN RELIGIOUS EDUCATION

Dr. Muhiddin OKUMUŞLAR

Educational approach by story can be accepted as the one of the best our methods, generally for education, also in particular for religion and morals education. Because the story is a beautiful means to be able to provide sampling and become identical that become important place in education. Religion and morals subjects is narrated by stories helps to solve learning problem on a large scale. But in the writing and expressing of special-purpose this kind stories there are important cases that will be bewared. This work aims to express these cases.

منهج مؤثر في التربية الدينية: القصة

تعتبر منهج التربية بالقصة من أفضل مناهج عرفناها في التربية وخاصة في التربية الدينية و الأخلاقية.

لأن القصة أحسن وسيلة للأخذاء والمماثلة ولهما مكان خاص في التربية. لكن هناك بعض الخصائص التي تجب مراعاتها عند كتابة أو رواية القصة التي قصدت منها غايات خاصة. ومن هذا التأليف يقصد التعبير عن هذه الخصائص.